

O p o n e n t s k ý p o s u d o k

na habilitačnú prácu PhDr. Antona Hruboňa, PhD., *Alexander Mach. Radikál z povolania*

Historiografické spracovanie individuálnych životopisov jednotlivých osobností, ktoré zohrali vo svojej dobe viac či menej významnú úlohu v dejinách národa alebo štátu, je jedným z najzaujímavejších a pre čitateľa vari najpríťažlivejších žánrov v odbornej literatúre. V slovenskom profesionálnom dejepisectve bola historická biografická dlho, okrem niekoľkých výnimiek, akousi popoluškou. Životopisné portréty mali skôr oslavný, než analytický či objektívne poznávací charakter. Navyše, štyridsať rokov sa týkali takmer výlučne postáv z ľavicového, hlavne komunistického hnutia. Historici a publicisti najrôznejšieho ideového zamerania sa málokedy vyhli idealizujúcim, resp. démonizujúcim pohľadom. Aj v tomto smere sa situácia viditeľne zlepšila a interpretácie v odborných historických prácach sa predsa len zobjektívizovali, po spoločenských a politických zmenách od začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia. Dokumentuje to viacero historických biografíí, resp. kolektívnych monografií a zborníkov s rozdielnou poznávacou a odbornou hodnotou. Neraz v nich však badať akúsi „bumerangovú reakciu“, totiž tendenciu zamieňať plusové znamienka za mínusové alebo -a hlavne!- naopak. Chtiac-nechtiac, aj do nich ďalej premietajú politické, resp. ideologické vplyvy, aj keď už nemajú podobu mocenského priania, či nebudaj diktátu. Niektoré historické biografie a ešte viac mnohé články odborného alebo popularizačného charakteru sú až príliš poznačené viac politickými, než objektívnymi názormi svojich autorov a neraz dostávajú priam hagiografický charakter.

Treba konštatovať, že Hruboňova habilitačná práca, ktorá má podobu publikovanej monografie, sa úspešne vyhla vyššie spomínaným nástrahám. Autor sa v nej po odbornej stránke prezentuje ako zrelý profesionálny historik, ktorý je aj vďaka svojmu veku, ale hlavne rozhľadu a erudícii, nezaťažený predchádzajúcimi deformáciami nášho domáceho, ale aj exilového dejepisectva. Dokazuje to na skúmaní, poznávaní a interpretácii života jednej vari z najkurióznějších, v konečnom dôsledku však tragických osobností slovenských moderných dejín. Alexander Mach v nich aktívne štvrtstoročie pôsobil ako publicista, novinár, rečnícky tribún, neúnavný organizátor a nakoniec ako jedna z najdôležitejších postáv v štruktúrach Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, resp. na najvyšších stupňoch v hierarchii vládnej politiky počas existencie vojnovaj Slovenskej republiky. Z vyššie uvedeného stanoviska možno konštatovať, že Hruboňova práca na mnohých miestach prekračuje dominantný záujem o ústrednú osobu výskumu. Týka sa to napríklad problematiky vzniku a pôsobenia Rodobranaj, Hlinkovej gardy, vnútorných sporov v rámci ľudovej strany, udalostí okolo vzniku Slovenského štátu a fungovania jeho režimu, atď. Autor tu využil, rozšíril a hlavne zovšeobecnil svoje predchádzajúce výskumy a interpretácie o slovenskom autochtónnom, resp. importovanom fašizme s jeho špecifickými črtami. Niekedy sa môže zdať, že sama postava A. Macha

v detailných opisoch jednotlivých udalostí či procesov akoby trochu ustupovala do pozadia, lebo autor je zaujatý riešením širších problémov v rámci HSĽS a jej organizácií alebo podrobným popisovaním niektorých všeobecných otázok vývoja vládnej slovenskej politiky v období rokov 1938-1945. Táto poznámka nie je kritikou vlastného obsahu knihy, ale viac subjektívnym konštatovaním oponenta a vari aj podnetom k diskusii o vnútornej štruktúre posudzovanej monografie. Hruboňove „odbočenia“ od hlavnej postavy knihy sú totiž funkčné, nie účelové. Prinášajú nové fakty a súvislosti týkajúce sa napríklad Sznackého aféry z roku 1942, nerealizovaného a vlastne neexistujúceho gardistického pochodu na Bratislavu v roku 1941, sporov medzi Machom a Ďurčanským v roku 1940 a podobne. Historik, ale najmä čitateľ sa tak lepšie orientuje v zložitej problematike vývoja ľudáckeho režimu a je imúnnejší voči jeho zjednodušujúcemu čierno-bielemu vnímaniu. A. Hruboň dôsledne postupuje v tomto duchu, keď postavu A. Macha reflektuje z prirodzeného časového odstupu, no najmä vo svetle nadobudnutých historických poznatkov. Ani ju nedémonizuje, ani neidealizuje, ale sa pokúša odhaliť a pochopiť príčiny a dôvody názorov i konkrétnych činov tohto ambiciózneho, nikdy neuspokojeného *radikála z povolania*. Pomáha mu v tom aj istý psychologický prístup k osobe svojho odborného záujmu. Sleduje a rekonštruuje Machove kroky nielen vo verejnom živote, ale občas dá nahliadnuť čitateľovi aj do jeho súkromia.

Autor predstavuje A. Macha ako pohotového dynamického novinára, ako verejného, pritom ľahko ovplyvniteľného politického činiteľa s meniacimi sa názormi, ktorý navyše trpí pocitom nedostatočného uznania či dokonca jemného pohrdania od lídrov svojej politickej strany, ktorej verne slúžil a mnohokrát jej ochotne obetoval aj svoje osobné pohodlie. Vždy bol, často až fanaticky, presvedčený o nezvratiteľnej správnosti svojho konania, nech to už bol príklon k slovenskému autonomizmu, k fašizmu, k radikálnemu antisemitizmu, k odporu proti demokratickému systému a najmä k myšlienke, že národ bez vlastného štátu zahynie. Pre vyššie spomínané predstavy bol ochotný spojiť sa s každým, u koho cítil, že mu ich pomôže realizovať. To bola podstata jeho bezhraničnej, hoci dočasnej kolaborácie s nacistickým Nemeckom, jeho fascinácie A. Hitlerom a V. Tukom, radikálneho presadzovania ideológie a metód nacionálneho socializmu do vnútornej politiky vojnového slovenského štátu – bez ohľadu na logické dôsledky spomínaných krokov. Hruboň sa nesnaží jednoznačne vysvetľovať časté, niekedy prekvapujúce názorové premeny Macha, ale kladie k nim otázky, stavia hypotézy, s ktorými môžeme alebo nemusíme súhlasiť, ale v každom prípade treba oceniť ich invenciu a podnetnosť smerom k ďalšiemu výskumu, čo je významným prínosom monografie.

Machova politická kariéra je totiž už od svojho začiatku, prinajmenšom vo verbálnej podobe, sprevádzaná protirečivými, voluntaristickými, niekedy ťažko pochopiteľnými a z humánneho aspektu neakceptovateľnými krokmi, ktoré nakoniec prerástli do zločinov proti ľudskosti. Hruboň sa však nestavia do pozície prokurátora, sudcu či obhajcu, ale predkladá čitateľovi, verejnosti a nakoniec

aj sám sebe ako historikovi a svojim kolegom, inšpirujúce otázky pre poznávanie nastolených problémov. Myslím, že aj v tomto prípade platí poznanie o prínose dobre položenej otázky nad hotovou, spravidla zjednodušujúcou odpoveďou o citlivých problémoch našich moderných dejín. Autor svoj názor v danom smere veľmi presne vyjadril hneď v úvode knihy: *Historik musí byť z princípu svojho povolania zádrapčivým moderátorom medzi minulosťou a súčasnosťou.*

Spomínaný prístup nevychádza z nejakého moralizujúceho mentorstva, ale sa opiera o rozsiahlu základňu heuristického výskumu. Hruboň využil desiatky fondov z domácich i zahraničných archívov, dobovú tlač, uvádza 35 bibliografických údajov pramenných edícií, stovky titulov odbornej, memoárovej i publicistickej literatúry. K heuristickej základni mám pár kritických poznámok: Niekedy vzniká dojem, že autor trochu podlieha –bez potrebného kritického odstupu- zneniu dobových dokumentov, napríklad hlásení nemeckých bezpečnostných služieb, resp. spomienok samotného Macha alebo iných zainteresovaných osôb – svedkov a dejateľov opisovaných udalostí. Podľa môjho názoru by sa viackrát žiadala dôkladnejšia vnútorná kritika exploatovaného prameňa. Táto poznámka sa čiastočne týka aj bohatej literatúry, o ktorú sa autor opiera. Myslím, že súčasťou habilitačnej monografie mal byť aj kritický rozbor aspoň tých odborných prác, ktoré sa bližšie týkajú verejnej, predovšetkým politickej činnosti A. Macha. V tomto smere je autor dosť zdržanlivý. Použitú literatúru podľa jej charakteru delí Hruboň do skupín (odborná literatúra, vydané pramene, memoáre, dobové publikácie, umelecké publikácie, internetové pramene, nepublikované texty). V niekoľkých prípadoch však zaradenie nie je presné. Je to však iba formálna otázka. Trochu prekvapuje, že v úctyhodnom zozname odbornej literatúry nie je prítomná monografia J.M. Warda o Tisovi, monografie Y. A. Jelinka, H. Dressa a J. Keisera o vojnovéj Slovenskej republike. V dobovej literatúre zas chýba vojnová publicistika V. Clementisa (Odkazy z Londýna), resp. je nahradená len jednou svojou časťou. Napriek tomu treba rešpektovať autorov výber odbornej literatúry, ktorý prekvapuje svojou detailnosťou.

Monografia, okrem úvodu a záveru je členená do piatich kapitol, ktoré majú chronologickú štruktúru, čo je v historickej biografii logický princíp. Prirodzene, najviac pozornosti autor venuje obdobiu rokov 1938-1945, keď sa A. Mach dostal na špičku vládnucej politickej elity. V jej rámci sa mu síce splnili politické ambície, no zároveň práve tie tragicky a rozhodujúcou mierou poznamenali nielen jeho ďalší spoločenský i osobný život, ale aj vnímanie jeho obrazu –ako politika a človeka - vo vedomí jednotlivých sociálnych, náboženských či národne orientovaných vrstiev slovenskej spoločnosti. Treba konštatovať, že tento obraz má neraz, na jednej strane podobu nacionálnej apológie, martýrstva, pomýleného vlastenectva a na druhej strane démonizácie. Hruboň nepodľahol ani jednej zo spomínaných polôh hodnotenia, no jednoznačne konštatuje a presvedčivými argumentmi dokazuje Machovu priamu zodpovednosť za kolaboráciu s nacistami, za zavádzanie totalitného režimu na Slovensku a najmä za tzv. riešenie židovskej otázky, ktoré vyústilo do

vyvraždenia troch štvrtín tunajších židovských občanov. Machove obhajobné ospravedlňovanie, že všetko robil iba z vrúcnej lásky k svojmu národu vyznieva v historickom a hlavne v morálnom kontexte skôr ako priťažujúca okolnosť proti jeho osobe, ktorá svoje vedomé či nevedomé chyby a zločiny zakrývala pod rúško ochrany národa, štátu alebo dokonca kresťanstva. Zo spomínaného hľadiska Hruboňova monografia presahuje svoj dobový rámec a svojimi konštatáciami –mimovoľne- zasahuje do niektorých problémov našej súčasnosti.

Aj keď habilitačná práca má viac ako 400 strán, autor do nej nemohol umiestniť všetky udalosti a stránky Machovho verejno-politického života. Nepatrí sa síce, aby oponent kritizoval veci, ktoré v texte nie sú, ale napriek tomu konštatujem, že v knihe bola trocha obídená, resp. málo vysvetlená účelová snaha Macha spoločensky sa integrovať do kruhov slovenskej umeleckej inteligencie (bohémy) alebo sa aspoň priatelieť sa s jej viacerými poprednými reprezentantmi. Mám tu napríklad na mysli jeho vzťahy s M. Urbanom, V. Beniakom, T.J. Gašparom, J. Smrekom, L. Novomeským a s inými umelcami. V práci sa vyskytuje pár drobných tlačových preklepov, nepodstatných nepresností alebo diskutabilných konštatácií. Medzi ne napríklad patrí tradične sa opakujúce tvrdenie o podpísaní kapituláčného dokumentu medzi slovenskou vládou a americkým vojenským predstaviteľom v Kremsmünsteri 8. mája 1945. Toto vysvetlenie (s. 363) je z vecného i diplomatického hľadiska nesprávne z viacerých dôvodov. Najmä preto, že Spojené štáty severoamerické ako jediná svetová veľmoc nikdy neuznali vojnovú SR ani de facto, ani de iure. Prinajmenšom rozporuplné je aj razantné, zjednodušujúce konštatovanie, že *posalzburská transformácia slovenskej spoločnosti vedená Machovým okruhom ľudí v období rokov 1940-1942 zo Slovenska utvorila národosocialistický štát do všetkých dôsledkov.* (s. 405) Podľa môjho názoru národosocialistická ideológia a prax zasiahla síce do mnohých oblastí verejného života, no nikdy nie do všetkých dôsledkov – vari s výnimkou tzv. riešenia židovskej otázky.

Z á v e r : Habilitačnú prácu PhDr. Antona Hruboňa, PhD., *Alexander Mach. Radikál z povolania* považujem za vysoko kvalitnú vedeckú publikáciu, ktorá svojím odborným prínosom viditeľne posúva naše vedomosti o slovenských dejinách a ich aktéroch prvej polovice 20. storočia. Jednoznačne odporúčam, aby po habilitačnom pokračovaní bola jej autorovi udelená akademicko-pedagogická hodnosť docenta.

Bratislava 13. marec 2019

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.

Historický ústav SAV